

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGICAL SCIENCES

Айталиева Т.К., Сейдибалиева Б.М.

**«СЕМЕТЕЙ» ЭПОСУНДАГЫ «СЕМЕТЕЙДИН БАЛАЛЫГЫ»
 АТТУУ ЭПИЗОДУН СҮРӨТТӨЛҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ**

Айталиева Т.К., Сейдибалиева Б.М.

**ОСОБЕННОСТИ ОПИСАНИЯ ЭПИЗОДА «ДЕТСТВО СЕМЕТЕЯ»
 ИЗ ЭПОСА «СЕМЕТЕЙ»**

Т.К. Aytalievа, B.M. Seydibalievа

**DESCRIPTION FEATURES EPISODES «THE CHILDHOOD OF SEMETEY»
 FROM THE EPIC "SEMETEY»**

УДК: 372-58/6

Макалада У.Мамбеталиевдин варианты бириктирилген варианттын тексттери менен салыштырылып изилденди. "Семетей" эпосунда башкы каармандын балалык мезгили Букар шаарында таятасы Темиркандын колунда өтөт. Манас баатыр дүйнөдөн өткөндөн кийин баласынын жанын сактап калыш үчүн апасы Каныкей уулун алып, төркүнүнө качып келет. Уулун иниси Ысмайылга бала кылып берип, ата-теги, эли-жерин тууралуу айтпастан чоңойтот. "Семетей" эпосунун варианттарында башкы каармандын балалык чагы тууралуу ар түрдүүчө сүрөттөлгөн учурлары бар. Ал эми манасчы У.Мамбеталиевдин варианты бириктирилген варианттын тексттери не жакындыгы менен өзгөчөлөнүп турат деп айтууга болот. Варианттардын ортосундагы окшоштуктар катары Семетей баатырдын бир жааштан он эки жаашка чыкканга чейин кандай иштерди жасагандыгы үрети менен талдоого алынып, анын балалык чагынын сүрөттөлүшү кеңири талданат.

Негизги сөздөр: вариант, бириктирилген вариант, баатырдык, эр жүрөктүүлүк, балалык, эр жетүү, эрдик.

В статье исследованы варианты Уркаша Мамбеталиева в контексте с текстом объединённого варианта. В эпосе «Семетей», детство главного героя проходит в городе Бухара, где проживает его бабушка с материнской стороны – Темирхан. После смерти Манас батыра данные меры были предприняты Каныкей, чтобы сохранить жизнь ребёнка. Итак, Каныкей забрав сына убегает к своему отцу Темирхану. Для того, чтобы обеспечить полную безопасность своему чаду Каныкей отдаёт своего сына на воспитание своему родному брату Ысмайылу, тем самым побуждая остальных людей думать, что это его сын. В вариантах эпоса «Семетей», детство главного героя описываются по-разному. А вариант Уркаша Мамбеталиева, отличается от других вариантов тем, что наблюдается аналогичность текстов объединённого варианта. Схожесть между вариантами исследовано не напрасно, поскольку события и действия Семетей батыра, от его рождения до юности очень важны. Также, широко исследовано детство Семетей батыра.

Ключевые слова: вариант, объединённый вариант, богатырство, храбрость, детство, зрелость, подвиг.

The article explores the versions of Urkash Mambetaliev in the context of the text in the combined version. In the epic "Semetey", the childhood of the protagonist takes place in the city of Bukhara, where lives his grandfather from the maternal side, Temirkhan. After the death of Manas batyr, these measures were taken by Kanykei to save the child's life. So, Kanykei takes his son to his father Temirkhan. In order to ensure complete safety for his child, Kanykei gives his son to the upbringing of his own brother Ysmayil, thereby inducing the rest of the people to think that Semetey is his son. In the variants of the epic "Semetey", the childhood of the main character are described in different ways. A version of Urkash Mambetaliev, differs from other options in that there is a similarity of the texts of the combined version. The similarity between the variants has not been explored in vain, since the events and actions of the Semetey, from his birth to youth, are very important. Also, the childhood of Semetey batyr was widely studied.

Key words: variant, integrated option, athlete, bravery, childhood, maturity, feat.

Кыргыз элинин улуу мурасы "Манас" эпосу буздун адамзаттын руханий улуу дөөлөттөрүнүн ичинде орду бөтөнчө. Нарктуу ата-бабабыздан калган ыйык мурасыбызды окумуштуулар "кыргыз турмушунун энциклопедиясы", "улуттук педагогиканын энциклопедиясы" деп жөн эле жерден айтышпайт. "Манас" эпосунда өсүп келе жаткан жаш муундарды Ата Мекенди сүйүүгө, мекенчилдикке, эр жүрөктүүлүккө тарбиялаган идеялар өзүнчө сөзгө аларлык.

"Манас" үчилтигиндеги башкы каармандардын балалык чактары жөнүндө изилдөө жүргүзүүдө, улуулардын балдарга болгон камкордугун жана аларды туура тарбиялоо үчүн жасаган аракеттерине көңүл бурбай коюуга мүмкүн эмес.

Үчилтиктин экинчи бөлүмү болуп саналган "Семетейде" башкы каарман батадан бойго бүткөн бала катары сүрөттөлөт. "Семетейдин балалыгы" Манас-

тын төрөлүшү, балалык чагы жана алгачкы эрдиктериндей кеңири сүрөттөлбөйт. “Баатырдын алгачкы эрдиктери” аттуу эпизод дээрлик бардык варианттарда кездешпейт. Ал эми айрым варианттарда, алсак, У.Мамбеталиевдин вариантында Семетейдин эрдиги тууралуу баяндалат. Семетей Манас баатыр Бээжинден жарат алып келгенде, балтыр бешик бала болгон деп айтылат. Манастын көзү өткөндөн кийин, Абыке, Көбөш баш болгон алты арам анын ордосун талоонго алып, Каныкей карыган кайынэнеси Чыйырдыны жетелеп, баласын көтөрүп алып, жанын калкалап ордодон качып чыгат. Каныкей атасынын шаары Букарды көздөй качат. Качып бара жаткандарга Бакай жардам берет. Каныкей көп кыйынчылык менен атасынын шаарына жетет. Баласы Семетейди иниси Ысмайылга бала кылып берет. Семетейдин балалыгы Букар жеринде таята, таякелеринин колунда өтөт. Биринчи бөлүмдө башкы каарман тышкы душмандар менен согушса, экинчи бөлүмдө туулган жерине барганда ички душмандар менен согушканы баяндалат. Семетейди Ысмайылдын Апал, Үпөл аттуу кыздарынын бөлөлөп ойноккону У.Мамбеталиевдин вариантына гана кездешет. Ал бир жашка толгондо таятасы алдына алып отуруп, жээнин сынаганы:

Суугун көр да, карды көр,
Кабагын көр да, жарды көр,
Маңдайын көр да, таңды көр,
Толкуп алса деңиздей,
Тоо түт келбес шарды көр.
Ай көрүнөт далыдан,
Ажал качат шаңынан.
Так Манастай болот деп,
Тайбаса бала багынан... деп берилет.

Өз жанымдай ардактап өстүрүп, жетимди өз жерине жеткирбесем болбойт деп ойлонот. Семетейдин келбетин көрүп, көңүлдө бугу чыгып кубанат. Кирдүү кийим кийгизбей, кирпичине чаң тийгизбей, тамагын баптап жал берип, жаман көздөн сак багып, элден оолак жат багат. Семетейге арнап тулпар багат. Каздуу суунун боюнда куш салдырып, тамаша курдурат. Терекке жамбы таккызып, жаа тарттырып үйрөтүп, чаап бара жатып атканга үйрөтөт. Семетейди аземдеп багып чоңойтот.

КВда Семетей бир жашка келгенде, бирге ойногон балдарды беймаза кылып жадаткан. Эки жашка келгенде эр мүнөзү көрүнүп, эки көздөн чачырап учкундары көрүнөт. Үч жашына келгенде, жолборстой болгон көзүнөн жалындап нуру төгүлөт. Төрт жашына келгенде “Кабыргам кыйрап калат” деп, теңтуш балдары жанына жолобойт. Беш жашына келгенде, берендиги билинип, каруусуна ок-саадак кадимкидей илиптир, канаты бар бууданды жаш Семетей миниптир. Бир жашынан алты жашына чейинки учуру Уркаш Мамбеталиевде жалпылаштырылып сүрөттөлүп берилген. Ал эми бириктирилген вариантта Семетейдин кичине кезинде эле баатырлык сапаттары билинет. Бул өңдүү сүрөттөөлөр баатырдык эпосторго

мүнөздүү көрүнүш, башкы каарман башка каармандарга караганда айрымаланып турат. Биринчи бөлүмдө Манас баатыр жаңы төрөлгөндө эле салмагы он бештеги баладай болуп, үч карын майды бир жеп оозангандыгы тууралуу айтылат. Баатырдык эпостордо келечекте баатыр боло турган бала башка балдардан сөзсүз түрдө айырмалуу болуп сүрөттөлөрү мыйзам ченемдүү көрүнүш. КВда Семетей алты жашка келгенде, эр мүнөзү байкалат. Атасынан ашат деп ар ким эле айта алган деп сүрөттөлсө, У. Мамбеталиевде: Арстан туулган алп бала, алтыга карап калат. Семетей темирдей курчуп чыңалат, кайраты боюна сыйбай, оюна келгенин бербей, басылбаган чуу чыгат, бала баатыр аталып, барган жерде дуу чыгат. Анын күчтүүлүгүнөн көк талды сыга кармаса, көнөктөп кара суу чыгат. Жолборс тууган баланын жоругуна карагын деп, Семетей өзгөчө баатыр катары сүрөттөлөт.

КВда жети жашка келгенде, желиккендей күүлөнөт, жерге карап күңгүрөп, өзүнөн өзү сүйлөнөт, мылтык атып жаа тартып, өзүнөн өзү сүйлөнөт.

У.Мамбеталиевде: Семетей жети жашка келгенде селдесин коштоп чалынган кожо, эшенди коркутуп келмесин кайталатат. Жетидеги баланын жээликенин карачы, жерге батпай кутуруп ээликкенин карачы. Буй кылчудай ааламды, бу Букардын бакма баласы деп сүрөттөлөт. Бул жерде баатырды сүрөттөөдө варианттардын ортосунда жалпылык бар экендигин байкоого болот.

КВда башкы каарман сегиз жашка келгенде шер өңдөнүп жулунат, үстүндө кийип жүргөн булумун чечип таштап, “Темирден кийим киём”– деп, жазгы кирген үйөрдөй жан-жагына урунат. Тогуз жашка келгенде, тоого колу сунулат, тоого чыккан токойдун түп тамыры жулунуп, тоодой болгон бул тентек топту бузат эми деп, толгон элге угулат. Семетей баатырдын тогуз жашка толгон кези бириктирилген вариантта жети сап ыр менен аллитерациялык ыкмада сүрөттөлүп берилген.

У.Мамбеталиевдин вариантында сегизден тогузга өткөндө, серпкени сенделип тура албайт. Балбандар топтолуп чыгып, торпокту көк бөрү тартса, Семетей кыргыйдай илип кетет. Анын күчүн пил менен салыштырышып, анын астынан ким тосуп чыгат деп, жаалына калсак жаныбызды койбойт деп коркок адамдар жаа бою качышат.

КВда Семетей он жашына келгенде оюндагы кыялын эч кимге бербей оболон учат, элдин арасынан чыккан тентектерди тескейт. Он бир жашка келгенде отгой жигиттерди ээрчитип, оюндагы жумушун ого бетер өөрчүтөт. Он экиге келгенде алоолоп турган өрт болот, ачуусуна тийгендерди мерт кылат. Жер кыдырып суу бойлоп, ондогон жигит кошчу алып, бар жарагын тегиздеп, ит агытып, куш салып, мылтык атып жаа тартат. Жол күзөтүп, жоо кезеп, найзаны жерге мадатып, күүлдөгөн бектерин, күчсүз кылып жадатып, тентектиги ашынат. Ошол учурда Букардын кожо, молдо, эшендери Темирканга датта-

нышып барышат. Темиркан аларга ачууланып мындай дейт:

Ушу турган Семетей -
Тулпардан калган туягым,
Туу казанат чунагым.
Найзага таккан желегим,
Асылдан калган белегим. . .

Мааниси жок сөз айтып,
Баламды менден бөлгөнүнөр кандай? - дейт.

Бул жерде Семетейге карата “туягым”, “туу казанат чунагым”, “желегим”, “белегим” деген метафоралар колдонулган. Темиркан: “Мындан ары мындай сөздөрдү кулагым укпасын. Атасы Манас экенин билгизбегиле, Каныкейдин энеси экенин билгизбегиле” – деп айтат. Эл оозунда элек жок Семетейге баарын айтып коюшса, ал мага таарынар, казынамдын оозун ачып, атагын уккан адамга айкөл Манастын ашын берейин, билбей калган адамга баламдын тою дейин деп той берип, Семетейди кан көтөрүп алууну ойлонот. Темиркан тойго күлүк таптагандарды, найзакерди, эл ичинен чыккан мыктыларды, балбандарды, мер-гендерди, кара жаак, жез таңдай, ырчы, чеченди, эрлерди, карыларды, Букардын сегиз каны калың журту менен баары келсин деп чакырат. Оюнда тойдо көлдөй сорпо, тоодой эт кылууну ойлонот. Аш, тойлодо кыргыздардын Ала-Тоодой эт кылып,

Ала-Көлдөй чык кылганы гиперболалык ыкмада сүрөттөлүп жүргөнү белгилүү.

У. Мамбеталиевдин вариантында Семетей он-он бир жашка келгенде кызыл жалынга окшойт. Он экиге чыкканда душманы оолактап качат. Жоон билек дардаңдар жол бошотуп ыкташат. Семетейдин тулпары суутулуп, тапталуу болот. Элин багып, жол чалып ээлигип үйлөрүнө жатышпайт. Сыртандын өзү экен – деп, сыртынан ар ким мактайт. Семетейдин элге тынчтык бербей, талап-тоногон кырк каракчыны жениши тууралуу да сүрөттөлөт. Бул манасчынын вариантындагы өзгөчөлүктөрдүн бири деп айтса болот.

Жыйынтыктап айтканда, “Семетей” эпосунун мисалында кыргыздарда баланын келечеги үчүн кам көрүлүп, аны тарбиялоого өзгөчө жоопкерчиликтүү мамиле жасаларын байкоого болот.

Адабияттар:

1. Мамбеталиев У. Семетей. - Б., 2010.
2. Абрамзон С.М. Киргизы их этногенетические и историко-культурные связи. - Л., 1971.
3. Каралаев С. Семетей. - Инв.18.
4. “Манас” энциклопедиясы. I,II-том. - Б., 1995.
5. Орозбаков С. Манас. - III том. - Ф., 1981.
6. Семетей. Кыскартылган вариант. - Б., 2014.

Рецензент: к.филол.н. доцент Пахыров К.